

FOLKLOR ASARLARINI YOZIB OLISH METODLARI

Matkarimova Kumushbibi Amongaldi qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU 2-kurs magistranti

Annotatsiya; *Ushbu maqolada xalq og'zaki badiiy ijodiyoti namunalarini to'plash hamda folklore asarlarini yozib olish metodlari haqida so'z yuritiladi. Folklor asarlarini yozib olishda metodlarning katta ahamiyataga ega ekanligi munosabat bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *folklor asarlari, metodlar, ekspeditsiya, ovoz, to'plash, audiografik va videografik*

Xalq og'zaki badiiy ijodiyoti namunalarini to'plash bilan shug'ullangan Akademik T.Mirzayev, prof. M.Jo'rayev, prof. B Sarimsoqovlarning to'plovchilik faoliyati tajribasiga shuni ko'rsatadiki, folklor to'plash uchun ma'lum qoidalar mavjud. Ularga rioya qilish to'plovchining ishini sezilarli darajada osonlashtiradi, uni yanada muvaffaqiyatli qiladi. Biroq, folklor to'plash usullarini bilish to'plovchiningning shaxsiy tashabbusini, uning ixtirosini, ijrochiga va folklor asarini yozib olishning o'ziga xos shartlariga moslashish qobiliyatini istisno etmaydi.

To'plovchi-folklorshunosning asosiy qoidalaridan biri bu qishloqda qaysi iste'dodli ijrochilar yashashi haqida oldindan bilishdir. Yaxshi qo'shiqchilar va hikoyachilarning shuhrati odatda qishloqdan tashqariga chiqadi. Folklorshunoslik dala amaliyotida yaxshi qoida mavjud: iste'dodli ijrochilar haqida ma'lumot olish uchun mahalliy ziyolilarga: o'qituvchilarga, klub ishchilariga, havaskor san'at rahbarlariga murojaat qilish.

Qo'shiqchi yoki hikoyachi qanchalik iste'dodli bo'lsa, u o'z san'atini to'plovchilar bilan baham ko'rishga tayyor. To'plovchi ishining qoidalaridan biri bu ijrochilarning vaqtini va jismoniy imkoniyatlarini suiiste'mol qilmaslik talabidir. An'anaviy folklori biladiganlar orasida ko'plab ijrochilar keksa odamlar bo'lishadi. Yaxshi aloqalarni o'rnatishning eng yaxshi usuli-folklor haqidagi to'g'ridan-to'g'ri savollar bilan suhbatni boshlashmasdan, balki hol-ahvol so'rash ularning oilaviy, ijtimoiy masalalaridan gapni bolagan ma'qul. Erkak ijrochilar xalqaro tadbirlar, sanoat ishlari, dehqonchilik, texnika haqida gapirishni yaxshi ko'rsalar, ayol ijrochilar oila, ba'zi kundalik muammolar haqida gap ketganda suhbatga kirishga ko'proq tayyor turishini ham diqqatimiz markazida tutmog'imiz lozim. Deyarli har bir kishi hayotidagi eng ajoyib voqealarni eslashni yaxshi ko'radi. Bunday suhbatlar nafaqat aloqalarni o'rnatish uchun, balki ijrochining tarjimai holi, uning ijodiy portreti borasida ma'lumot to'plash uchun ham foydalidir. Bundan tashqari, bitta umumiy qoida mavjud: folklori to'g'ridan to'g'ri yozib olish ijrochilarga eng sevimli asarlarini aytib berish yoki kuylashni so'rash bilan boshlanishi kerak. Ijrochi o'z repertuarni tugatganida, to'plovchi u bilan ishlashni davom yettirishi kerak. Ijrochining ajoyib ijro etganligiga ishontirishga harakat qilishi lozim. Ijrochi to'plovchining hayrat va quvonchini sezib tursagina uning ilhomi keladi. Ijrochi bilan ishlashda bu juda muhimdir.

Xo'sh, to'plovchi savollarni qanday shakllantiradi? Savollarni shunday shaklda berish kerakki, ijrochi, bir tomondan, ularni tushunsa, ikkinchi tomondan, unga folklor asarining mazmuni yoki mavjudlik sohasi tafsilotlarini taklif qilishi kerak. Folklor asarlarini yozib olish usulining navbatdagi talabi folklor materialini faqat uni jonli ijro etish vaqtida yozib olishdir .

Folklor asarlarini yozib olishning 3 xil uslubi mavjud. Bular:

1. Klassik usul(qo'lda daftarga yozib olish),
2. Audiografik usul.
3. Videografik usul.

Folklor asarlarini qo'lda yozib olish metodi klassik metod sanaladi. Bunda to'plovchi axborotchidan folklor asarlarini ijro etishini iltimos qiladi va o'zi qog'ozga yozib oladi. Marosim aytimlari, yoki katta hajmdagi epik asarlarni yozib olishda to'plovchi bir necha kishi bo'lishi lozim.

Yana bir muhim uslubiy ko'rsatma mavjud: og'zaki xalq ijodiyoti asarlarini ijro etish paytida ma'lumot beruvchini to'xtatib bo'lmaydi, to'plovchining ushbu ijodiy harakatga aralashishi mumkin emas. Matn haqidagi barcha savollar bajarilgandan keyin beriladi. Agar to'plovchi ijro etilayotgan og'zaki matnni yozishda ba'zi joylariga ulgurmasa, u yozuvda bo'sh joylarni qoldiradi, asar ijro etilgandan keyin yetishmayotgan so'zlarni kiritadi.

Katta epik asarlarni yozib olishda yozib oluvchilar guruh bo'lib ishlagani maqsadga muvofiq keladi. Biz yuqoridagi faslda to'xtalib o'tganimizdek, yozib oluvchilar imo-ishora bilan navbatma-navbat yozishlari asar ijrosi to'xtagach, matnlarni solishtirib, uning bekamu kustligini ijrochi bilan tekshirib chiqishlari shart.

Qo'lda yozib olishda folklor asari matnida takrorlanuvchi yoki ko'p uchrovchi murakkab so'zlarni bir marta yozib uning yoniga shartli belgi qo'yish, matn mazmunida shu so'z takrorlanganda shu shartli belgini qo'yib ketish lozim. Bu qisqartirib yozish uslubidir.

Masalan: Yor-yor qo'shiqlarini yozib olishda “Yor-yor-z ” belgisi qo'yiladi.

Suluvlarning sochida,

Oppoq pilik, Z.

Kelinposhsho sochlari,

Qirq popuklik, Z.

Yuqorida qo'yilgan mazkur belgi yor-yor so'zini anglatadi. Folklor asarini yozishda, shuningdek, ijrochini o'rab turgan muhitning tabiiyligiga va folklor asarini jonli ijro etish harakatiga erishish kerak. Agar to'plovchi folklorni haqiqiy mavjudligida yozib olsa yaxshi bo'ladi: bayramda, to'yda, marosimda va hokazo. Ammo bunday vaziyatlar unchalik ko'p emas. Shuning uchun ko'pincha folklor ijrochiligining tabiiy shakllarini ko'paytirish kerak. Shu munosabat bilan siz ijrochilarning iloji boricha yaxshiroq ijro etishlariga ahamiyat berish mumkin. Va rag'batlantirish yoki tanbeh berish undovlari o'z-o'zidan muhimdir. Ular bu ish bu yerda bo'lgan vaziyatning yeng yorqin ko'rsatkichlari, odamlar unga qanday munosabatda bo'lishadi, ishonadimi yoki yo'qmi. Turli xil folklor turlarini to'plash uchun ma'lum uslubiy metodlar ham ishlab chiqilgan. Ular tabiiy ko'rsatkichlari haqida yeslatmalar bilan yozib olinadi. Agar qo'shiq xor bo'lsa, u xordan, agar u yakkaxon bo'lsa, bitta qo'shiqchidan yozilishi

kerak; agar qo'shiq dumaloq raqs yoki raqs bo'lsa, unda dumaloq raqs qanday o'tkazilganligi, qanday raqslar bo'lganligi tasvirlanishi kerak.

Qo'shiqlarni yozishda ma'lum bir qiyinchilik ularning janr mohiyati bilan izohlanadi. Tez-tez qo'shiqlarni (raqs, kulgili, satirik) tez ritm tufayli yozib olish qiyin. Shuning uchun, lenta yozuvini yozish yaxshidir.

Maqol va maqollarni faol so'rov usuli bilan to'plash shart yemas. Muloqot jarayonida nutqni diqqat bilan tinglash, maqol va maqollarni ta'kidlash va yozish tavsiya yetiladi.

Jumboqlarni yig'ishda faol so'roq qilish usuli samarali bo'ladi. To'plovchi bu yerda "raqobatchi" sifatida ham harakat qilishi mumkin.

Bolalar folklorini to'plashda, birinchi navbatda, uni nafaqat bolalar, balki kattalar ham bilishini unutmaslik kerak. Bolalardan folklorini yozib olish ham qiyin, ham oson. Ko'p jihatdan, bolalar folklorini yig'ish bo'yicha ishlarning muvaffaqiyati kolleksionerning shaxsiyatiga bog'liq bo'lib, u o'zi rassom bo'lishi kerak, o'zgartirish qobiliyatiga yega bo'lishi, kattalarni bolalar jamoasi tomonidan sezilmaydigan bolalardan ajratib turadigan yosh to'sig'idan o'tishi, bolalar muhitiga kirish qobiliyatiga yega bo'lishi kerak. Bolalar folklorini yig'ishda uning matndan tashqari aloqalarini hisobga olish kerak. Bu, ayniqsa, o'yin va marosim bolalar folkloriga tegishli.

Bular folklorini yozib olishning umumiy, asosiy uslubiy usullari bo'lib, ular, birinchi navbatda, to'plovchining dastlabki faoliyati uchun asosdir. Ma'lum bir tajriba to'plangandan so'ng, to'plovchi yozib olishning individual uslubiy usullarini shakllantirishi mumkin.

Folklorini yozib olish uchun asosiy talablar.

1. Folklor asarining fiksatsiyasi to'plovchi yeshitgan matnni iloji boricha aks yettirishi kerak.

2. Ish hech qanday o'zgartirish, o'zgartirish, qo'shimchalar, tahrir qilmasdan qayd yetilishi kerak.

3. Xalq asarini yozishda to'plovchi ijrochining barcha undovlarini, takrorlashlarni, murojaatlarni, matndagi so'zlarni, tushuntirishlarni, sharhlarni va hatto nutqning dialektik xususiyatlarini saqlashga harakat qilishi kerak.

4. Ishni yozib olish paytida ijro uslubiga, xususiyatlariga ye'tibor berish kerak: replikalar, pauzalar, imo-ishoralar, yuz ifodalari. Bularning barchasini video yozuv bilan yozib olish qulay.

5. Agar ish magnitafon yordamida yozilgan bo'lsa, uning ismini va ijrochining to'liq ismini ko'rsatib yozishni boshlash kerak.

6. Folklor asarini yozib olgan to'plovchi, shuningdek, ma'lumot beruvchi haqidagi ma'lumotlarni yozib olishi kerak, ya'ni qayd yetilgan namunaning mavjudligini tasdiqlovchi pasport turini to'ldiring. Faqat pasportingiz bo'lsa, yozuv to'liq hisoblanadi.

Pasportni rasmiylashtirishda quyidagilarni ko'rsatish kerak:

- ushbu ish yozilgan shaxs (ma'lumot beruvchi): to'liq ismi, tug'ilgan yili, millati, ma'lumoti, kasbi, ish joyi, yashash joyi. Agar ma'lumot beruvchi boshqa joydan ko'chib o'tgan bo'lsa, unda qachon va qayerdan aniq belgilang;

- yozib olingan sana (yil, oy, sana);
- yozuv joyi (viloyat, tuman, qishloq, shahar);
- yozuv qanday sharoitlarda qilingan (bayram, to'y paytida va hokazo.);
- to'plovchi haqida ma'lumot (to'liq ismi, tug'ilgan yili, millati, ma'lumoti).

6. Yozish texnikasi

Matnlar audio lentaga yozib olinadi va qo'lda yozilgan yozuv bilan takrorlanadi.

Yozib olishning birinchi talabi uning mutlaq aniqligi. Matnga kamchiliklar, qo'shimchalar yoki o'zgartirishlar kiritilmaydi. Folklor yozuvi dialektning barcha xususiyatlarini aks yettirishi kerak.

Folklor asarini aniq yozib olish oson yemasligi aniq. Shuning uchun talaba aniq yozib olish ko'nikmalarini yegallashga, barcha uslubiy talablarga rioya qilishga intilishi kerak.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, folklor asarlarini yozib olish uchun uch kishidan iborat guruhlariga bo'lish maqsadga muvofiqdir. Kelishilgan holda, rollarni o'zgartirib, ushbu guruh ishni shu tarzda tashkil qiladi: biri suhbat o'tkazadi, suhbatni to'g'ri yo'nalishga yo'naltiradi, folklor tashuvchisiga o'z repertuarini eslab qolishga yordam beradi, shuningdek folklor mavjudligining umumiy shartlarini qayd yetadi; ikkinchisi suhbatni qog'ozga yozib oladi, suhbatni nazorat yozuvini yozadi; uchinchisi asbob – uskunalar bilan ishlaydi-magnitafonni yoqadi va o'chiradi, yozib olish darajasini tartibga soladi, suratga oladi.

Tabiiy sharoitga yaqinlashayotgan muhitda ertak va latifalarni yozib olish, yuz ifodalarini, ijrochining imo-ishoralari, tinglovchilarning reaksiyasini yozib olish tavsiya yetiladi. Yetarli tayyorgarlik bilan ertakni birgalikda juda aniq yozib olish mumkin – “ovozdan” yoki magnitafondan. Ish quyidagicha tashkil yetilgan: birinchisi ertakning boshlanishini, ma'lum ma'noda, mustaqil nutq segmentini bir necha so'z bilan yozadi, u aniq to'ldirgan va yozadigan parchaning oxirgi so'zini jimgina talaffuz qiladi. Ikkinchisi jimgina eshitgan so'zidan keyingi nutq parchasini yozib olishni boshlaydi va birinchisi jimgina yozishni boshlagan so'zni talaffuz qiladi va hokazo.

Magnitafondan birgalikda yozilgan yoki “suratga olingan” asarlar o'sha kuni bitta konsolidatsiyalangan matnda qayta yozilishi kerak. Yozish paytida siz qisqartmalar qilishingiz mumkin. Matnni qayta yozishda ushbu qisqartmalarining barchasi to'liq shifrlangan bo'lishi kerak. Oq matnda qisqartmalarga yo'l qo'yilmaydi.

Ilmiy qiziqish va g'oyaviy-estetik ahamiyatga yega bo'lgan folklor asarlari "dala" lentasidan universitetning ilmiy folklor laboratoriyasida saqlanadigan lenta kutubxonasiga ko'chirilishi kerak (vaqt o'tishi bilan davlat arxiviga o'tkazilishi mumkin). Musiqa kutubxonasi lentasida qayta yozish uchun matnlarni tanlash faqat amaliyot rahbari bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi.

Folklor ekspeditsiyasining ishi fotosuratlarda va iloji bo'lsa, video yozuvlarda aks yettirilishi juda zarur. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, fotosuratlar va videolar tasodifiy yemas, balki qat'iy o'ylangan bo'lishi kerak, ular ma'lum bir ilmiy va tarbiyaviy ahamiyatga yega bo'lishi kerak. Ijrochilar, muhim tarixiy obyektlar, etnografik materiallar va stajyor talabalarning ishi suratga olinishi va videoga olinishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Зарифов Ҳ. Луғат ҳам термин тўпловчиларга қўлланма. – Тошкент, 1934.– Б.12.
2. Жуманазаров У. Халқ оғзаки ижоди асарларини танлаш, ёзиб олиш ва фольклор практикасини ўтказиш юзасидан илмий-методик тавсиялар. – Тошкент, 1988.– Б.9.
3. Алиева Ф.А. Этнонациональные особенности даргинских преданий и легенд: Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Махачкала, 2008;
4. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – 492 б.;

